

Наталія ЗАБОЛОНА,

науковий співробітник відділу стародруків та рідкісних видань НБУВ, канд. філол. наук

Роман КИСЕЛЬОВ,

науковий співробітник відділу стародруків та рідкісних видань НБУВ, канд. філол. наук

Почаївський проект: робота над каталогом

У статті йдеться про роботу над укладанням каталогу кирилических видань друкарні Почаївського Успенського монастиря XVIII – першої третини XIX ст. Приділено увагу найцікавішим особливостям почаївських кирилических видань та їхніх примірників, опрацьованих у межах цього проекту.

К л ю ч о в і с л о в а: стародруки, друкарня Почаївського Успенського монастиря, каталог, фонди відділу стародруків та рідкісних видань НБУВ, маргіналії.

У відділі стародруків та рідкісних видань Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського триває робота над укладанням каталогу кирилических видань друкарні Почаївського Успенського монастиря XVIII – першої третини XIX ст., який готується спільно з Бібліотекою Академії наук Росії (Санкт-Петербург) у рамках українсько-російського проекту «Кирилическі видання друкарні Почаївського монастиря 18 – першої половини 19 ст. Історико-книгознавче дослідження. Каталог. Збереження» (за результатами спільного конкурсу ІАН України та РГНФ – 2005 (проект 17/05 за постановою Президії ІАН України від 06. 04. 2005 р. № 67)).

У XVIII – першій третині XIX ст. Почаїв був впливовим культурним осередком. Почаївська друкарня, за попередніми даними, видала за цей період близько 300 кирилических книг, і вихід багатьох із них був значною культурною подією свого часу. Незважаючи на це, діяльність Почаївської друкарні ще не висвітлена достатньою мірою в наукових працях. Вивчення історії видавничої діяльності монастиря та створення нового наукового опису почаївських видань, які зберігаються, насамперед, у двох великих академічних бібліотеках України та Росії, стане тією необхідною джерельною базою, котра допоможе вченим у подальшому не тільки визначити кількісні, жанрові, лінгвістичні характеристики, історико-культурне значення продукції почаївської друкарні, але й дозволить, за власницькими та іншими записами на книжках, встановити коло читачів цієї літератури, з'ясувати історію розповсюдження та побутування тих чи інших видань.

Відділ стародруків НБУВ володіє найбільшою у світі колекцією почаївських видань. Така ситуація склалася внаслідок того, що в багатьох книгозбірнях, звідки ці стародруки надходили до НБУВ,

вони вже зберігалися у великій кількості примірників (це встановлено за провенієнціями на самих книжках). Зокрема, велика кількість книг походить із Бібліотеки Київської духовної академії, Волинського єпархіального древньосховища, Фундаментальної бібліотеки Волинської духовної семінарії, Древньосховища Подільського єпархіального історико-статистичного комітету в м. Кам'янці-Подільському. Цікавою є доля нагромадження значної кількості примірників почаївських видань у Древньосховищі Подільського єпархіального історико-статистичного комітету: основу цієї колекції склали греко-католицькі богослужбові книги, вилучені з церковного вжитку в 60-х роках XIX ст. за розпорядженням єпархіального начальства¹.

Наявність великої кількості примірників багатьох видань – наприклад, 31 примірник Требника 1741 р., 38 примірників Службника 1755 р., 26 примірників Октоїха 1758 р., 29 примірників Тріоді пісної 1767 р., 44 примірники Тріоді цвітної 1768 р., 23 примірники Требника 1771 р., 43 примірники Октоїха 1774 р. – у ряді випадків дає змогу виявляти варіанти в наборі та художньому оформленні, існування яких може бути суттєвим фактом не тільки для бібліографії, а й для історії видавничої роботи в Почаєві (виправлення, пов'язанні з редагуванням тексту, цензурними вказівками тощо).

У процесі роботи над каталогом у 2005 р. було виявлено ряд нових, не відзначених у сучасній бібліографії, особливостей. З-поміж них можна виділити такі:

¹ Древнехранилище Подольского епархиального историко-статистического комитета въ г. Каменецъ-Подольскомъ. 1. Опись старопечатныхъ книгъ / Свящ. Е. Същинскаго. – Каменецъ-Подольскій: Тип. С. П. Киржацкаго, 1902. – С. 1.

На зворотах титульних аркушів жовтневої та листопадової Міней 1761 р. видання – у примірнику Кир.5669п – уміщено аркушеве ксилографічне зображення Почаївської ікони Богородиці (27,3 x 15,2 см) із зазначенням ініціалів гравера: І М. У решті примірників зворот цих аркушів порожній.

Імовірно, з цензурних причин двічі передруковувався арк. 49 липневої Міней 1761 р. У початковому варіанті на звороті цього аркуша у складі служби св. Антонію Печерському (пам'ять 10 липня) уміщено такий, зокрема, текст: «Многогрѣшнаго онаго слѣ нерадѣніем скончавшаго житіе, тѣла возсмердѣвшася, и по преставленіи оѣе не терпѣль еси. но повелѣваеши прочее ѿ пещеры изринуті: паки же мольбою оѣъ ѿ немъ, премѣнивсѣ: слосмрадїе тогѣ паки во блговонїе, молитвами твоими оѣе претворѣши». В окремих примірниках цей текст закреслено. У чотирьох випадках аркуш із початковим варіантом вилучено і на його місце вклеєно новий, де згаданий текст пропущено. Причому передрук трапляється у двох варіантах набору: друк двоколірний – прим. Кир.2304п, Кир.2305п, Кир.5636п; друк одноколірний – Кир.2367п.

Під час зіставлення примірників Октоїха 1774 р. було виявлено варіант титульного аркуша: у двох примірниках – Кир.5563п і Кир.5663п – титульний аркуш не має на лицевому боці гравюри та відрізняється набором. На звороті тут уміщено гравюру роботи Йосифа Гочемського, яка зображує Іоанна Дамаскіна. У переважній більшості примірників це гравюра на міді: крім власне ілюстрації вона включає ще віршований текст. Тим часом, у варіанті титулу гравюра виконана на дереві, а вміщений під нею вірш набрано друкарським способом. Примірник Кир.5563п, що походить із Древньосховища Подільського єпархіального історико-статистичного комітету, описано в каталозі Сіцінського² із зазначенням особливостей оформлення титулу. Проте наявність такого варіанта не зазначена в каталозі Я. П. Запаска та Я. Д. Ісаєвича, де це видання Октоїха описане під № 2272.

Зіставлення значного масиву примірників дає змогу виявити додатки, які потрапляли не до всіх примірників певного видання і зазвичай не відображені в бібліографії. Це, зокрема, додаток до Требника 1771 р., який містить текст Чину благословення бджіл.

Велика увага приділяється відтворенню в каталозі всіх значущих маргіналій. Маргіналії становлять величезний інтерес для дослідників: і як істо-

ричне джерело, і як пам'ятки мови, особливо, якщо зважити на те, що переважно вони датовані й локалізовані. Маргіналії дозволяють встановити історію побутування конкретного примірника, імена колишніх власників, часто вони несуть інформацію про певні історичні події, надзвичайні природні та метеорологічні явища, є серед них і господарські записи, і навіть записи фольклору. Прикладом останніх є запис прислів'я у примірнику Требника 1771 (Кир.1299п): «кто богатъ то тому и радъ а хто ничего ны нымае (!) то того никто ни знае». На форзаці примірника «Вослѣдованій праздником пресвятой тайни евхаристіи...» Кир.5092п записана «Рішн Ісусу Тургунескому» (українською мовою, латинською абеткою).

Часто трапляються глоси, коментарі й уточнення до тексту. Так, в одному з примірників «Сѣмя слова Божія...» 1772 р. виявлено численні виправлення в тексті, зроблені двома різними почерками: вони стосуються як мови, так і, меншою мірою, змісту проповідей.

Характерними для примірників почаївських видань є рукописні виправлення тих місць, які пов'язані з догматичними та богослужбовими відмінностями в католицтві та православ'ї, що свідчить про використання книжки у православній церкві. Найчастіше це виправлення в Символі віри, пов'язані з догматичним питанням про походження Святого Духа (у греко-католицьких Службениках – ѿ Оѣа и Сѣна), викреслення богослужбового тексту до дня священномученика Йосафата (Кунцевича) та згадок про папу Римського в ектенях тощо. А на одному з примірників Октоїха 1774 р. записано недвозначний висновок про те, що «Сія книга печати почаевской типа униатскаго, въ православной церкви существоват[ь] не должна».

Більшість примірників почаївських видань має вкладні записи. Так, примірник Тріоді цвітної 1768 р., що зберігається під шифром Кир.5412п, має вкладний запис 1772 р. (арк. 11–26 II рах.; на лицевих сторонах): «Сию книгѣ сооврѣживъ рабъ Бжїий ІАкъвъ Данилюкъ со женою своєю Анною за ѿпѣщенїе гриховъ своихъ до церкви Черской до храмѣ сѣаго архистратига Михаила въчними часи непорошона (!) а хто би си мѣвъ ѿдалити ѿдѣ (!) того храма вишь реченаго на Страшномъ Сѣдѣ бѣдѣтъ поволани Рокѣ _аѣов [1772] м(с)ца маиа дна, ѿ [2], кѣплена за сѣмѣ золотихъ, мѣ [49]». Незважаючи на пересторогу, хтось, очевидно, віддав-таки книгу, про що свідчить запис від 1869 р., вміщений на арк. 91 зв. – 93 II рах.: «Сїа Книга кѣплена въ _αѣѣθ [1869] годѣ чрезъ свашченника

² Там само. – С. 84, № 135, прим. 13.

Михайла Гарасовскаго за церковні грошы, а былъ тогда дакомъ и оучителемъ Андрей Корольчѣкъ а того рокѣ въ зымѣ бѣло тепло и снѣгѣ бардзо мало (від цього місця запис, який починався півуставом, продовжується скорописом) но затое въ лѣтѣ было зымно на святого Онуфрія было цѣлый день 15 градусов тепла а въ январѣ и февралѣ было щодень от бѣ до 7 градусов тепла Весна была рання и урожай добрый».

Повний опис видань і примірників зберігається в електронній формі. Наслідком усієї роботи має стати друкований каталог із доданим альбомом художнього оформлення видань. Дослідження почаївських стародруків триває у ВСРВ НБУВ вже не перший рік.

До сьогодні на цю тему опубліковано:

1. Кисельов Р. Є. Діалектна лексика у «Книжиці для господарства» (Почаїв, 1788) // Актуальні проблеми укр. лінгвістики. Теорія і практика. – К., 2001. – Вип. III. – С. 87–98.

2. Кисельов Р. Є. Почаївські видання II пол. XVIII ст. у світлі праць М. О. Максимовича про староукраїнську літературну мову // Актуальні проблеми укр. лінгвістики. Теорія і практика. – К., 2001. – Вип. IV. – С. 47–57.

3. Кисельов Р. Є. Україномовні катехізиси почаївського друку та їх лексика // Актуальні проблеми укр.

лінгвістики. Теорія і практика. – К., 2002. – Вип. VI. – С. 64–74.

4. Кисельов Р. Є. Специфічні особливості розкриття фондів стародруків (на прикладі варіантів почаївського Трефологіона 1737 р.) // Наук. праці Нац. б-ки України ім. В. І. Вернадського. – К., 2002. – Вип. 9. – С. 290–294.

5. Кисельов Р. Є. Вірш Івана Величковського у почаївському молитвослові 1755 р. // Український археографічний щорічник. – К.; Нью-Йорк, 2004. – Вип. 8/9. – С. 774.

6. Кисельов Р. Є. Українська мова в кириличних стародруках: до проблем створення українського бібліографічного репертуару (на прикладі почаївських видань) // Наук. праці Нац. б-ки України ім. В. І. Вернадського. – К., 2004. – Вип. 13. – С. 179–194.

7. Кисельов Р. Є. Лексика української мови в почаївських виданнях XVIII – першої третини XIX ст.: Автореф. дис. ... канд. філол. наук. – К., 2005. – 20 с.

8. Киселев Р. Е. Издания Почаевского Успенского монастыря в отделе старопечатных и редких книг Национальной библиотеки Украины имени В. И. Вернадского // Федоровские чтения 2005. – М.: Наука, 2005. – С. 380–387.

9. Кисельов Р. Є. Жанровий репертуар україномовних видань Почаївського Успенського монастиря XVIII – першої третини XIX ст. // Вісник Львівського університету. Сер. Книгознавство, бібліотекознавство, інформаційні технології. – Львів, 2006. – Вип. 1. – С. 72–88.

Міжнародна конференція «EVA-2006 Москва»

4–8 грудня 2006 р. Всеросійською державною бібліотекою іноземної літератури ім. М. І. Рудоміно буде проведена 9-та щорічна міжнародна конференція «EVA-2006 Москва» на тему «Культура і технології інформаційного суспільства. XXI століття». Конференція присвячена 100-річчю від дня народження академіка Дмитра Сергійовича Ліхачова – року гуманітарних наук, культури і освіти. Пропонована тематика виступів:

❖ Від інформації до знань: політика, концепції та стратегії, міжнародні і національні проекти, міжнародне співробітництво, 6-та й 7-ма програми ЄС; програма ЮНЕСКО «Інформація для всіх», регіональні програми.

❖ Створення і збереження цифрових ресурсів із культури; забезпечення відкритого доступу до них: оцифрування; електронні бібліотеки; багатомовний доступ до інформації; правові питання; збереження цифрового надбання.

❖ Технології інформаційного суспільства в музеях, бібліотеках, архівах, театрах, університетах; ТІС і сучасне мистецтво; ТІС і нерухоме культурне надбання; інтеграція інформаційних ресурсів.

❖ Організаційно-економічні аспекти: моделі стабільного розвитку, нові послуги закладів культури, культура і бізнес.

❖ Культура – освіті, освіта – культурі.

У рамках конференції відбудуться секції, семінари, практикуми, майстер-класи:

□ Музейні інформаційні системи.

□ Інформаційні системи з нерухомих пам'яток.

□ Бібліотечні інформаційні системи.

□ Архівні інформаційні системи.

Під час конференції відбудуться виставка «Мультимедіа в культурі, мистецтві, гуманітарній освіті» та 11-й фестиваль творчого інтерактивного мультимедіа контенту «КОНТЕНТ-2006».

Робочі мови конференції – російська і англійська.

Замовлення на виступи і тези доповідей російською та англійською мовами приймаються до 1 вересня 2006 р., повні тексти доповідей – до 1 листопада 2006 р., реєстрація учасників – до 15 листопада 2006 р.

Інтернет-реєстрація та інформація на сайті: www.evarussia.ru